

Európska únia
Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Elena Cinová
Stanislav Cina
Eva Suchožová

Rómsky jazyk a reálie v edukácii

Kto sú Rómovia
Rómske remeslá

2014

Publikácia bola vydaná a financovaná z prostriedkov ESF
v rámci národného projektu Profesijný a kariérový rast
pedagogických zamestnancov.
ITMS kód projektu 26120130002
ITMS kód projektu 26140230002

Rómsky jazyk a reálie v edukácii

**KTO SÚ RÓMOVIA
RÓMSKE REMESLÁ**

Elena CINOVÁ
Stanislav CINA
Eva SUCHOŽOVÁ

Bratislava 2014

Názov:	Rómsky jazyk a reálie v edukácii KTO SÚ RÓMOVIA RÓMSKE REMESLÁ
Autori:	Mgr. Elena Cinová PaedDr. Stanislav Cina Mgr. Eva Suchožová
Recenzenti:	Mgr. Eva Gašparová Mgr. Matej Adam
Vydavateľ:	Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave
Odborná redaktorka:	Mgr. Terézia Peciarová
Grafická úprava:	Ing. Monika Chovancová
Vydanie:	1.
Rok vydania:	2014
Počet strán:	44
ISBN	978-80-8052-762-4

OBSAH

Úvod	5
1 Kto sú Rómovia	7
1.1 Odchod Rómov z Indie do Európy	10
1.2 Prvé pokusy o asimiláciu Rómov v Uhorsku	17
1.3 Rómovia na Slovensku po roku 1945	20
1.4 Násilná asimilácia Rómov v 50. rokoch	23
1.5 Rómovia v zrkadle 60. rokov	24
1.6 Zmeny v 70. rokoch	26
1.7 Stratégie riešenia problémov v ďalšom období	28
1.8 Rómovia po roku 1989	29
2 Rómske remeslá	33
2.1 Stavbárske, tesárske a maliarske práce	36
2.2 Práca s hlinou, výroba váľkov	38
2.3 Textilná výroba, pletenie povrazov, výroba kief	39
2.4 Doplnková textilná výroba	40
Záver	41
Zoznam bibliografických odkazov	43

Úvod

Vzhľadom na skutočnosť, že v marginalizovaných rómskych komunitách (MRK) je jazyková kompetencia tak v rómskom, ako aj v slovenskom jazyku veľmi nízka, sa uplatnenie rómskeho jazyka v edukačnom procese javí ako vysoko problematické. Jeho rozvoj v oblasti kultúry, umenia, literatúry, skultúrňovanie a skvalitňovanie jazykového prejavu na úrovni štandardizovanej základne spolu s podporou kvalitného ovládania vyučovacieho jazyka však môžu úspešnosť žiakov z marginalizovaných rómskych komunít v školskom systéme Slovenskej republiky podstatne zvýšiť.

V kontexte edukácie žiakov z MRK pri osvojovaní vyučovacieho jazyka, najmä v základných školách, zaznamenávame podstatný fakt, že vyučujúci nemajú aspoň základné znalosti z rómskeho jazyka, ktorý je pre týchto žiakov poväčšine materinský. V oblasti osvojovania si niektorých gramatických javov by primerané jazykové kompetencie pedagogických zamestancov mohli pomôcť žiakom vnímať napríklad základné rozdiely medzi slovenčinou a rómčinou, nachádzať podobnosti, rozvíjať vlastné jazykové schopnosti a zručnosti, skvalitňovať interpersonálne a sociálne vzťahy v medziľudskej i pedagogickej komunikácii.

Inovačný vzdelávací program *Rómsky jazyk v edukácii*, vytvorený v rámci ROCEPO ako integrálnej súčasti Metodicko-pedagogického centra, regionálneho pracoviska v Prešove, reaguje nielen na súčasný stav vo výchove a vzdelávaní marginalizovaných skupín rómskeho etnika, ale zároveň aj na požiadavky pedagogických kolektívov podieľajúcich sa na výchove a vzdelávaní žiakov tejto komunity.

Obsahová náplň vzdelávacieho programu poskytuje cieľovej skupine pedagogických zamestnancov možnosti získavania poznatkov, rozvíjania schopností a zručností, ktoré jej umožnia reagovať na aktuálne potreby žiakov v zmysle zohľadňovania ich špecifik a rešpektovania odlišnosti kultúr i v súvislosti s pedagogickým vplyvom na vývin osobnosti a rozvoj kľúčových kompetencií žiakov.

Autorský tím v zložení Mgr. Elena Cinová, PaedDr. Stanislav Cina a Mgr. Eva Suchožová sa rozhodol vytvoriť učebný zdroj, ktorý by podporil efektívnu realizáciu tohto vzdelávacieho programu a kvalitné pedagogické výstupy jeho absolventov.

Obsahová koncepcia publikácie *Rómsky jazyk a realie v edukácii* je rozčlenená do dvoch samostatných častí. Prvá časť ponúka čitateľovi cieľovej skupiny pedagogických zamestnancov základnú poznatkovú bázu odborných informácií o vybraných oblastiach histórie a romológie, a to prehľad historických súvislostí o pôvode Rómov, informácie o dlhoročných tendenciách asimilácie a integrácie tejto komunity do majoritnej spoločnosti, stratégiách vládnej politiky v jednotlivých spoločenských obdobiach týkajúcich sa riešenia narastajúcich problémov v rôznych oblastiach spolunažívania obyvateľstva i aktuálnych otázkach života rómskej minority na Slovensku.

Do druhej kapitoly autori sústredili poznatky o rómskych remeslách ako súčasť rómskej kultúry a tradícií.

Autori publikácie veria, že tento učebný zdroj bude inšpiratívnou pomôckou v rámci úspešnej realizácie vzdelávacieho programu, získavania poznatkov o špecifikách rómskeho jazyka a realíí a zároveň ich kvalitnej implementácie do edukačného procesu.

1| Kto sú Rómovia

Na území Indie vznikla jedna z najstarších svetových civilizácií – kultúra dnes nazývaná podľa dvoch skôr objavených mestských centier. Existovala v povodí rieky Indus už v 3. tisícročí pred naším letopočtom. Vytvárala opevnené mestá, pričom ich urbanistické členenie poznalo pravidelnú sieť pravouhle sa križujúcich ulíc, poschodové domy boli stavané z pálených tehál a omietané. Väčšina z domov bola vybavená rôznymi vymoženosťami, ktoré mali slúžiť na všeobecné pohodlie ich obyvateľov, napríklad každý dom mal svoju kúpeľňu i záchod a tie boli napojené na dômyselný kanalizačný systém. (Horváthová, 2002)

Niektorí indológovia a romisti sa v poslednom období prikláňajú k odvážnej hypotéze, ktorá predpokladá, že predkovia dnešných Rómov patrili k pôvodnému obyvateľstvu Indie, ktoré bolo približne v polovici druhého tisícročia pred naším letopočtom podmanené už spomenutými indoeurópskymi okupantmi. Podmanené obyvateľstvo sa nachádzalo na vyššej kultúrnej úrovni ako príchodzie, a tak dobyvatelia prijali miestnu vyspelú kultúru za svoju, ich tvorcov však potrebovali nejakým spôsobom „spacifikovať“, aby nemohli ohroziť pozície víťazov. Časť domorodého obyvateľstva bola zničená v bojoch, časť zatlačená na juh do ťažko prístupných pralesných oblastí. Zostávajúcu populáciu na podmanenom území Árijci podmanili a postupne asimilovali. Najpodstatnejším nástrojom upevnenia súčasnej i budúcej moci dobyvateľov bolo zavedenie nového spoločenského systému, ktorý im zaručil horné miesto na spoločenskom rebríčku. Tak boli položené základy dnes veľmi zložitého kastovného systému, ktorý postavil medzi jednotlivé skupiny ľudí neprekonateľné bariéry. (Horváthová, 1999)

Najvyššie postavenie zaujali samotní tvorcovia systému – Indoáriji. Termínom *Árijah* sa označovali príslušníci dobyvateľských kmeňov sami. Až neskôr sa slovo stalo synonymom urodzenosti. Árijci pôvodne sami seba delili do troch základných stavov (várn): na Brahmanov (kňazi, učenci), Kšatrijov (bojovníci, vojaci) a Vajšijov (obchodníci). Neskôr do sociálneho systému včlenili aj štvrtú varnu – Šúdrov (remeselníci, poľnohospodári, roľníci), ktorú reprezentovalo podrobené obyvateľstvo. So šírením panstva Árijcov v priebehu ďalších stáročí na juh a východ narážali dobyvatelia na ďalšie etnické skupiny a kmene. Novoobjavené etniká sa tak postupne stávali súčasťou spoločenského systému, a to pochopiteľne súčasťou viac okrajovou, ako boli napríklad Šúdrovia. Varny sa potom rozpadávali na ďalšie a ďalšie rodové skupiny – kasty (džáti). Z pôvodných obyvateľov patrili k samostatnému etniku i Dómovia (dnes existujú v Indii tzv. *dómske kasty*), ktorí sú považovaní za najbližších príbuzných Rómov. Dokladom ich niekdajšej samostatnosti môžu byť v okolí mesta Gorakhpuru rozvaliny starodávnych dómskych stavieb alebo mesto Domraon, ktoré vďaka povesti malo byť sídlom dómskych radžov. Život a kultúra dnešných indických Dómov dosiaľ vykazuje mnoho zhodných rysov s kultúrou Rómov. Príslušníci dómskych kást sa i dnes venujú remeslám, ktoré sú späté s rómskou tradíciou: napr. kováčstvo, kotlárstvo, košíkárstvo, výroba sít, práca s hlinou vrátane výroby tehál, spevácka, hudobná a tanečná produkcia a iné formy zábavy – predvádzanie cvičených zvierat, akrobacia, bábkoherectvo, ďalej obchod s dobytkom a rôzne služby – pohrebné, upratovačské. (Jamnická, Šmerglová, 1955)

Rómovia sa síce nikdy nevenovali jednému z typických dómskych profesijných odborov – rodovej genealógii (zaoberá sa výkladom vývoja rodov), ale aj napriek tomu majú s genealógiou niečo spoločné. Indickí dómski genealógovia poskytujú ostatným (i vyšším) kastám službu uchovávania a prezentácie rodovej pamäti ústnou formou. Pri rôznych príležitostiach sú pozývaní, aby vo veršoch a za hudobného sprievodu spievali o histórii príslušného národa. Musia udržať v pamäti veľké množstvo veršov, i keď sú často negramotní. Porovnateľná disproporcia medzi neznalosťou písma, a teda aj disproporcia medzi neexistujúcou literatúrou, ale zato veľmi rozvinutou ústnou ľudovou

slovesnosťou existuje aj u Rómov. Predkovia Rómov nemuseli byť vždy len v postavení nízkej a opovrhovanej sociálnej vrstvy, ale mohli mať za sebou už dosť dlhú epochu života na neporovnateľne dôstojnejšej úrovni. Možno ako samostatné etnikum s nezanedbateľnou politickou mocou. V uvedenej súvislosti už nemusí znieť neuveriteľne, že predpokladaný autor staroindického eposu Rámájanam – Válmíkí patril podľa povesti k predkom Dómov, teda vzdialene i k dnešným Rómom. Nie je bez zaujímavostí, že jedna z dómskych skupín v súčasnej Indii – Bálmikovia odvodzujú svoj pôvod práve od legendarneho autora. (Horváthová, 2002)

Kasta je endogamná rodová skupina so špecifickou tradičnou profesiou. Hranice kasty sú dané rádom predpisov a pravidiel, ktorý musí každý jej člen dodržiavať, pokiaľ nechce byť zo skupiny vylúčený. Prostriedky na obživu si zaobstarávajú členovia kasty vykonávaním určitého rodového remesla či profesie. Znamená to, že všetci dospelí príslušníci skupiny produkujú rovnaké výrobky či služby. Prevádzkovanie rodového remesla tak vyvolávalo v niektorých kastách nutnosť územného pohybu. Takto motivovaná migrácia sa nazývala remeselné kočovanie. K zmene miesta dochádzalo vtedy, keď sa vyčerpal dopyt po danom výrobku a hľadal sa nový záujem. Z ekonomických dôvodov dochádzalo tiež k štiepeniu rodových skupín na ďalšie, ktoré sa vydávali vlastnou cestou za hľadaním potenciálnych zákazníkov. Daný jav je možné pozorovať v Indii dnes rovnako ako pred mnohými storočiami. Dómovia uvedeným spôsobom úplne prirodzene migrovali do rôznych kútov Indie a ďalej sa štiepili na podskupiny – podkasty. Postupne sa dómske skupiny mohli dostávať stále viac na západ až za hranice indického subkontinentu. Smer cesty bol daný pravdepodobne i túžbou nevracať sa do oblastí pravidelne postihovaných hladomorom, ale i snahou žiť tam, kde pozície najnižších spoločenských vrstiev boli menej ťaživé. Existuje predpoklad, že Rómovia nikdy netvorili homogénne spoločenstvo. Isté rozdiely medzi jednotlivými rómskymi skupinami sa možno datujú už od Indie. Predkovia Rómov zjavne patrili k najrôznejším dómskym kastám a podkastám. Každá z nich mala svoje špecifické meno – často podľa vykonávanej profesie, ktoré bolo pre jeho členov bližšie než všeobecné označenie Dóm. Až po opustení indického

kultúrneho priestoru a po príchode do krajiny s antropologicky odlišným obyvateľstvom vzbudzovali u príslušníkov dómskych skupín výrazné rozdiely o spoločenskom pôvode. Vtedy sa názov Dóm mohol stať pomenovaním celého postupne sa tvoriaceho etnika. (Jamnická, Šmerglová, 1955)

V európskych podmienkach došlo k zmene skupinového názvu Dóm na vlastný etnický názov Róm. Porovnávacia lingvistika zmenu hlásky vysvetľuje tým, že takzvané cerebrálne hlásky **d**, **t**, **dh**, **rh** sa vplyvom európskych jazykov, ktoré ich nemajú, mení v dialektoch európskych Rómov väčšinou na **r**, v Arménsku na **l**, v arabskom jazykovom prostredí na predodasnové **d'**. Z uvedeného vyplýva, že slovo Róm je z etymologického hľadiska veľmi staré, podstatne staršie než pomenovanie Cigán. Navyše meno Róm používali na svoje označenie Rómovia sami. Je to ich vlastný názov (autetnonymum), čo o slove Cigán (aletnonymum) nemožno povedať.

Ľudia z dómskych kást pravdepodobne nezaujímalí také nízke sociálne postavenie ako dnes. Príslušnosť k najnižším a opovrhovaným sociálnym vrstvám bola najskôr vyvolaná zásadnými politickými zmenami na území Indie. Zdá sa, že rôzne ľudské kultúry prechádzajú v dejinách určitou krivkou vývoja. Kým niektoré už majú svoj vrchol za sebou, na iné práve čaká. Otázkou je, v akom štádiu svojho vývoja sú Rómovia práve teraz – ako jednotné a samostatné etnikum dosiaľ nevystupovali, od svojho príchodu žili v európskom priestore na spoločenskej periférii, a tak nie je celkom vylúčené, že na svoj vrchol ešte len čakajú. (Marušiaková, 1999)

1.1| Odchod Rómov z Indie do Európy

Odchod Rómov z Indie prebiehal v migračných vlnách, vzdialených od seba niekoľko storočí, zjavne v rozmedzí tretieho až desiateho storočia nášho letopočtu. Cesty Rómov z indického subkontinentu smerovali stále na západ. Dnes žijú Rómovia takmer na celom svete, ale napríklad do Austrálie a Ameriky sa dostali až s vlnou ostatných prisťahovalcov z Európy v devätnástom

a najmä dvadsiatom storočí. Na ceste z Indie sa rómske skupiny zdržali v jednotlivých krajinách nie rovnako dlho. Približná dĺžka pobytu sa dnes stanovuje podľa frekvencie výskytu cudzích alebo prevzatých slov v rómčine. Porovnávacia jazykoveda takto určila, že dlhšie obdobie sa Rómovia zdržali v oblasti niekdajšej Perzskej ríše, ale tiež v Arménsku, niekoľko storočí zotrvali rómske skupinu v gréckej jazykovej oblasti. Grécka kultúra sa v Byzantskej ríši udržala ešte dlho po jej obsadení Turkami, a to dokonca i v samotnej Anatólii. Rómovia sa preto s gréčtinou zoznámili ešte pred prekročením úžiny Dardanely. Príchod Rómov do Európy predstavoval niekoľko migračných vĺn v priebehu niekoľkých storočí. V rámci jednej migračnej vlny prichádzalo viacero rómskych skupín, ktoré medzi sebou udržiavali menší či väčší kontakt. V maloázijskej oblasti sa od hlavného prúdu smerujúceho cez Balkán do Európy odštiepil menej početný prúd, ktorý zamieril do Afriky, kde putoval pozdĺž jej severného pobrežia. Na africkom území sa časť Rómov, ktorá už nechcela pokračovať v ďalšej ceste, usadila a vytvorila tak základ dnešného rómskeho osídlenia v tejto časti sveta. Ostatní Rómovia putovali ďalej až na Pyrenejský polostrov a odtiaľ smerom dovnútra európskeho kontinentu. (Horváthová, 1964)

Moment, keď Rómovia prišli z maloázijskej oblasti na Balkán, nie je dosiaľ presne určený. Je možné, že na juhu Európy sa Rómovia objavovali už od neskorého 11. storočia, ale historické záznamy ako doklady o prítomnosti Rómov v Európe sú pre túto dobu nespoľahlivé rovnako ako pre celé dvadsiate a tridsiate storočie. Nemôžeme s istotou tvrdiť, že cudzinci tmavej pleti, o ktorých doboví kronikári píšu a dávajú im rozličné mená, sú vždy skutočne Rómovia. Medzi najskoršími stredovekými správami budí zaslúženú pozornosť gruzínsky text z roku 1068, ktorého autorom je mních z kláštora Iberon na gréckej hore Athos. Hovorí o ľuďoch zvaných Adsincani, pohybujúcich sa v oblasti Carihradu o niekoľko rokov skôr. Etymológia slova *athingan* je dosiaľ predmetom kontroverzných odborných diskusií. Podľa niektorých bádateľov je zmienka o Adsincanoch v gruzínskom texte pravdivá a hovorí o skutočných Rómoch. Athingani sú o niekoľko storočí skôr uvádzaní ako heretická sekta, ktorá sa pohybovala predovšetkým v oblasti Malej Ázie a venovala sa

vešteniu a čiernej mágii. O tejto cudzej skupine sa mnoho nevedelo. Rómovia mohli byť s touto sektou omylom stotožnení, pretože sa rovnako ako ich členovia venovali mágii, vzhľadom sa výrazne odlišovali od miestneho obyvateľstva a navyše prichádzali z rovnakej oblasti. Pobytom na maloázijskom území mohli Rómovia prevziať niektoré prvky miestnej kultúry a zvyklostí, ktoré boli typické i pre danú sektu. Niektorí byzantológovia sa však domnievajú, že správa mnícha z hory Athos ešte hovorí o skutočných príslušníkoch sekty, teda nie o Rómoch, a k stotožneniu oboch pomerne málo známych skupín cudzincov došlo až o niekoľko storočí neskôr. To by potom znamenalo, že prvé historické správy o Rómoch na území Európy pochádzajú až zo začiatku 14. storočia. Nech sa v prameni z jedenásteho storočia hovorí o skutočných Rómoch alebo nie, faktom zostáva, že ľudia takto nazývaní boli stredovekými cirkevnými autoritami považovaní za nebezpečných (najmä vďaka odlišnostiam) a z vtedajšieho hľadiska veľmi obávaných. Byzantská spoločnosť bola v tej dobe značne poverčivá, a tak kontakt s ľuďmi ponúkajúcimi mágiu vyhľadávala. Cirkevní predstavitelia sa snažili varovať pred stretnutím s týmito „heretikmi“, predovšetkým ich ľudia nesmeli vpúšťať do svojich domovov. Správy, ktoré hovoria o Athinganoch pohybujúcich sa v blízkosti európskeho kontinentu naberajú význam predovšetkým po objasnení etymológie slova Cigán – teda jedného z najrozšírenejších názvov príslušníkov tejto etnickej skupiny v Európe. Výraz Cigán sa najčastejšie odvodzuje od slova *athingan*. Z tohto názvu je pravdepodobne odvodené aj turecké slovo *cingeneler*, talianske *zingari*, francúzske *tsiganes*, nemecké *zigeuner* a konečne i slovenské *cigáni*. Pre vzťah väčšiny k rómskej menšine je príznačné, že týmto menom boli Rómovia nazývaní výhradne svojím okolím. Ide teda o apelatívum. Rómske skupiny sa s názvom Cigán nikdy úplne nestotožnili. Podobne jednotlivé rómske skupiny používali na označenie svojich príslušníkov mená vyplývajúce z ich materského jazyka – rómčiny. Na rozdiel od apelatíva sa týmto vlastným názvom hovorí autonýmá alebo tiež etnonýmá, prípadne ednonýmá. Rovnako ako u iných etník i pre Rómov majú tieto pomenovania prvotný význam. Každá kasta či podkasta používala v Indii svoje vlastné meno, ktoré bolo nadradené súhrnnému pomenovaniu kást s podobným štatútom, ako napríklad slovo dóm. (Jamnická, Šmergllová, 1955)

Dodnes sa pri zoznamovacom rituáli Indovia pýtajú predovšetkým na príslušnosť ku konkrétnej rodovej skupine – kaste, tá je rozhodujúca. Podobným spôsobom bolo veľkému množstvu národov žijúcich v Indii ešte donedávna cudzie všeobecné povedomie o indickom súputníctve, ktoré je produktom modernej doby. Slovo *Róm* má veľmi starý pôvod a má zjavne základ v slove *dóm*, ktoré bolo súhrnným označením príslušníkov indických kást s podobným sociálnym statusom. K apelatívu určite patrí i ďalší veľmi rozšírený výraz v angličtine *Gypsies*, rovnakého pôvodu je i španielsky výraz *Gitanos*, ale i maďarské slovné spojenie *Pharao nepe* (faraónov ľud) či slovenská prezývka pre Róma – farahún. Spájacím prvkom uvedených výrazov je buď priamo slovo Egypt alebo mylná domnienka o egyptskom pôvode Rómov. Pomenovanie členov rómskych skupín ako Egyptčanov sa objavuje v historických prameňoch pomerne často a dnes je jasné, že sa tieto údaje Rómov naozaj týkajú. Dôvody vytrvalosti omylu môžu byť rôzne. Jeden z nich spočíva v tradičnom spájaní Egypta s okultizmom a tajomnom vôbec, čo bola v očiach Európanov i doména Rómov. Sami Rómovia prispievajú k utvrdzovaniu verzie o egyptskom pôvode šírením povesti, v ktorej sa stavali do úlohy kresťanských kajúcnych pútnikov. Odmietli vraj poskytnúť nocľah Panne Márii s Ježišom a Jozefom utekajúcim do Egypta pred Herodesom. (Jamnická, Šmerglová, 1955)

Ďalším z vysvetlení veľmi zakoreneného názoru o egyptskom pôvode môže byť i fakt, že niektorí Rómovia prichádzali do strednej Európy z „Egypta“, resp. z malého Egypta. Tak bolo nazývané okolie mesta Modon na západnom pobreží Peloponézskeho polostrova, ktoré patrilo medzi benátske kolónie. Na tomto mieste existovala od 14. storočia pomerne veľká rómska štvrť, o ktorej sa historické pramene neraz zmieňujú.

V tejto súvislosti stojí za zmienku aj iná benátska kolónia, ostrov Korfu, na ktorom žilo už od 14. storočia rómske obyvateľstvo usadlo, a to v hojnom počte. Vzniklo tu dokonca ojedinelé svetové cigánske léno, ktoré existovalo až do 19. storočia. Správcovi tohto léna museli rómski obyvatelia ostrova platiť dane z obhospodarovanej pôdy a v iných vzťahoch mu podliehali ako jeho podaní.

Koncom 14. storočia už existujú hodnoverné pramene, ktoré potvrdzujú prítomnosť Rómov nielen v celej časti Balkánu, ale tiež v Uhorsku. Do Panónskej nížiny postupovali Rómovia pozdĺž Dunaja v niekoľkých etapách. Prvou istou správou o prítomnosti Rómov v Uhorsku je údaj richtára zo Spišskej Novej Vsi (predtým Iglova) Jána Kuncha z roku 1322, ktorá informuje o prítomnosti Rómov na majetku rodiny Marjasiovcov.

Najmä druhá polovica 14. storočia už prináša rad správ o pohybe Rómov v oblasti dnešnej Juhoslávie a Rumunska. Zvlášť je potrebné sa zmieniť o postavení Rómov v kniežatstvách Valašsko (teraz Rumunsko) a Moldavsko. V týchto historických celkoch žili niektorí Rómovia po stáročia v pozíciách nevoľníkov, resp. priamo otrokov. Rómske rodiny patrili kláštorom alebo šľachte, boli ich majetkom, ktorý mohol byť predaný, vymenený či darovaný. Rómski otroci boli využívaní najmä ako znalci práce s kovem. Až po roku 1856, keď bolo nevoľníctvo Rómov zrušené, sa dostávajú do Uhorska a odtiaľ migrujú ďalej i na územie českých krajín, kde boli tiež nazývaní ako valašskí alebo olašskí Rómovia. V oblasti Balkánu je však prívlastok v slovnom spojení *valašskí Rómovia* dosť máťuci, pretože veľká časť Rómov pochádza práve z rumunského Valašska. V českých krajinách bežne používaný termín *olašskí Rómovia* sa na Balkáne takmer vôbec neobjavuje.

V 15. storočí sú Rómovia spomínaní v mnohých historických záznamoch, a to v strednej a západnej Európe. Cez Európu putovali Rómovia v skupinách, ktorých vodcovia postupne prijímali označenia podobné titulom svetských feudálov. Zo slova vojvoda vznikol názov pre vodcov rómskej skupiny – vajda, iní sa nechávali nazývať náčelníkmi, ale aj kniežatami. Tu i tam sa objavujú i králi, ktorých moc a autorita však neprekračovala rámec jednej komunity. Titul *kráľ* sa medzi Rómami používal, a dokonca dodnes ešte niekedy používa, a to skôr z dôvodu zvýšenia prestíže osoby používajúcej tento titul i jeho rodovej skupiny. Európske pramene v prvej polovici 15. storočia sa najčastejšie zmieňujú o skupinách vedených kráľom Sindelom, vojvodom Panuelom, Michalom, Ondrejom, neskôr i Ladislavom. (Tkáčová, 2002)

V druhej dekáde 15. storočia prichádzajú niektorí z uvedených skupín cez Uhorsko pozdĺž rieky Dunaj na Moravu a do Čiech, odkiaľ smerujú ďalej do Nemecka, Francúzska a Španielska. Iné skupiny putujú z Uhorska do rakúskych krajín, Švajčiarska, Talianska, južného Francúzska a Paríža.

Vo Francúzsku vzniklo neskôr veľmi populárne označenie Rómov – apelaatívum – Bohém. *Bohémiens* boli Francúzmi nazvaní Rómovia, ktorí k nim prišli práve z Čiech, teda Bohémie. Slovo potom zovšeobecnelo ako označenie ľudí neuznávajúcich konvencie a žijúcich slobodne. Výraz je často spájaný s umelcami a ich neviazaným spôsobom života. Termín *bohém*, označujúci spoločenskú avantgardu, ktorá búra rigidné spoločenské stereotypy, získal postupne lichotivý nádych a jeho súvislosť s Rómami bola aspoň v podmienkach českých krajín pozabudnutá.

Veľký pohyb rómskych skupín smerujúcich pozdĺž Dunaja do strednej a západnej Európy v prvej polovici 15. storočia bol patrne vyprovokovaný silnejším tlakom tureckých nájazdníkov. Ešte v 15. storočí prenikli Rómovia i do severnej Európy, a to v dvoch prúdoch. Západný prešiel z Čiech do Nemecka, Francúzska, Holandska, Dánska a Nórska, kam sa dostal asi až v 16. storočí. Na Britských ostrovoch sa Rómovia objavujú po roku 1500. Východný prúd smeroval z východnej Európy cez Uhorsko a dnešné Slovensko do Poľska, Fínska a Švédska. Oveľa neskôr prišli Rómovia na Ukrajinu a do Bieloruska. Na území Ruska sa už v tom čase nachádzala časť Rómov, ktorá sem prišla z Arménie a Balkánu. (Tkáčová, 2002).

Prvotné prijatie Rómov v Európe bolo zo strany cirkevných i svetských feudálov ovplyvnené istým pochopením a toleranciou. K tomu samozrejme prispeli i povesti, v ktorých Rómovia vystupujú ako kajúcní pútnici, teda kresťania, ktorí sa usilujú o nápravu. Takýto postoj si mal získať sympatie bigotného obyvateľstva, čo sa zo začiatku i darilo.

Obdarovať kajúcného pútnika znamenalo isté výhody aj pre samotného darcu – prípadné spasenie obdarovaného mohlo priniesť požehnanie i darcovi almužny.

Jedna z účelových bájak rómskych pútnikov bola napr. o tom, že ich predkovia v Malom Egypte dočasne upustili od kresťanstva a pre tento hriech vraj musia putovať svetom. Ďalšia verzia kresťanskej bájký zasa hovorí, že Rómovia ako kováči ukovali tri klince pre Kristovo ukrižovanie, a preto musia teraz trpieť. Ďalšia, ďaleko pozitívnejšia verzia sa snaží vysvetliť, že Rómovia putujú svetom ako výraz solidarity s Kristom, ktorý tiež na úteku pred Herodesom musel prejsť niekoľkými krajinami. Cirkevní i svetskí feudáli poskytovali vodcom týchto kajúcnikov ochranné listy, ktoré ich mali na cestách uskutočňovaných v rámci proklamovaného pokánia chrániť a zaistiť i podporu miestneho obyvateľstva. Zároveň tieto listiny zaručovali súdnu právomoc veliteľom skupín nad ich ľuďmi. Ich previnilci tak zo začiatku nemali byť súdení miestnymi feudálmi. Ochranný list poskytol napríklad z roku 1417 v juhonemeckom meste Lindava cisár Žigmund Luxemburský jednej z rómskych skupín. V roku 1423 ten istý cisár na Spišskom hrade vystavil ochranný list pre vojvodu Ladislava. O rok neskôr sa opisom tohto listu dokazovala i skupina kráľa Sindela, čo svedčí, že spojenie medzi niektorými rómskymi skupinami veľmi dobre fungovalo.

V roku 1422 dostal vodca rómskej skupiny Ondrej list od pápeža Martina V., ktorý ukladal tejto skupine putovať 7 rokov kvôli odčineniu hriechov, ale list zároveň zaručoval pútnikom ochranu a pomoc miestneho obyvateľstva na cestách.

Chápajúci a blahosklonný pohľad európskeho obyvateľstva na „kajúcných hriešnikov“ sa už od začiatku 15. storočia začínal postupne meniť. Po určitom čase sa totiž musel prejavíť skutočný vzťah Rómov k panujúcej viere, ktorou sa obraňovali na svojich cestách. Bigotne založené miestne obyvateľstvo rýchlo pojalo nedôveru voči „kresťanom“, ktorí dodržujú len minimum z kresťanských zásad a ich vyhlasované snahy o nápravu nie sú príliš zjavné. Rómovia vstupujúci na európsky kontinent deklarovali príslušnosť k vládnucej viere, ktorú si de facto prispôbovali podľa svojich predstáv a potrieb. V skutočnosti ich viera v sebe spájala niektoré nové poznane náboženské predstavy s omnoho staršími prvkami zjavne ešte orientálnych vierouč, ktoré boli späté s vyznávaním síl prírody, animizmom a podobne. Nedogmatické

prijímanie prvkov rôznych kultúrnych a náboženských smerov môže korešpondovať s rysmi tolerancie a otvorenosti práve orientálnych náboženských učení, ktoré nikdy nevystupovali nepriateľsky voči vieroukám zakoreneným v iných častiach sveta. Nie je bez zaujímavosti, že práve hinduizmus nemá pevnú cirkevnú organizáciu, a teda ani pevné pravidlá svojho rituálu. Je jasné, že mimo oblasti obsadenej Osmanmi sa Rómovia hlásili predovšetkým ku kresťanstvu. Pravidelné dodržiavanie pevne stanovených kresťanských zásad im však bolo dosť cudzie. Najvýraznejšie neuznávali prostredníka medzi sebou a Bohom v podobe cirkvi, čo u Rómov prežíva v určitej miere aj dodnes. Dokladom nedôvery a istého dešpektu voči cirkvi je rómska ústna ľudová slovesnosť, ktorá obsahuje množstvo humorných príbehov o tom, ako Róm prekabátil kňaza a pod. Vzťah Rómov ku kresťanstvu bol teda v očiach Nerómov iba vlažný. Veľkú nedôveru vzbudzovalo už zmienené vykonávanie čiernej mágie, zariekavanie hadov a podobné nezvyklé praktiky. (Tkáčová, 2002)

Ďalší moment, ktorý prispel k zmene vzťahu k Rómom, boli domnienky o ich prisluhovaní najprv mongolským a neskôr tureckým dobyvateľom. Medzi obyvateľstvom sa šírili nepodložené zvesti o špehovaní a paličstve.

Príkladom môže byť udalosť, ktorá sa odohrala v českých krajinách v roku 1541. Vtedy zachvátil Prahu rozsiahly požiar. Dielo skazy bolo bez akýchkoľvek dôkazov prisúdené Rómom, čo svedčí o dovŕšení emotívnej zmeny správania sa k nim.

Už o štyri roky neskôr v roku 1545 v nadväznosti na nešťastný požiar vydáva český kráľ Ferdinand I. v Čechách mandát o vyhostení Rómov z krajiny. Z historického hľadiska domnienky o prisluhovaní Rómov Turkom nebolo a dodnes nie je možné potvrdiť alebo vyvrátiť.

1.2| Prvé pokusy o asimiláciu Rómov v Uhorsku

Prvý pokus o skutočné riešenie problémov spätých s Rómami vykonala osvietená panovníčka Mária Terézia (1740 – 1780). Pochopila, že popravy za tuláctvo a vyhánanie Rómov z jednej krajiny do druhej situáciu nezlepšia. V rámci

svojho novátorského prístupu k Rómom nebola cisárovná motivovaná ani tak humánnymi aspektmi, ale skôr racionalizáciou a z nej vyplývajúcim pragmatizmom. Z politicky, ekonomicky a kultúrne nesúrodej habsburskej ríše zamýšľala vybudovať centralizovaný a jednotný štát, v ktorom budú pozície i úlohy každého jednotlivca presne určené a ich napĺňanie bude môcť byť i pravidelne sledované. Mária Terézia však potrebovala na zmenu prístupu k Rómom určitý čas. Došlo k tomu až v druhej polovici jej dlhej a v mnohom prínosnej vlády. (Tkáčová, 2002)

Dekrétom z r. 1749 panovníčka nariaďovala chytených Rómov vyhostovať z krajiny. Pri prípadnom návrate mali byť podrobení rôznym trestom. Vojsko v spolupráci s miestnym obyvateľstvom prehľadávalo ťažko prístupné oblasti a hľadalo, či sa tam neukrývajú Rómovia. V roku 1751 Mária Terézia vydala nový protirómsky dekrét, podľa ktorého mali byť vyhostovaní a trestaní za tuláctvo už iba cudzí Rómovia, pričom domáci mali byť zasielaní do svojich domovov, ktoré sa o nich mali postarať. (Frištenská, 1994)

Až od začiatku šesťdesiatych rokov pristúpila Mária Terézia k programu asimilácie a usadzovania Rómov. Projekt začala realizovať v Sedmohradsku a predovšetkým v Uhrách. Cieľom bola premena Rómov na radových roľníkov. Súčasťou bola i zmena zabehnutého pomenovania. Namiesto slova *Cigán* sa napr. v Uhrách malo používať neutrálne označovanie – *Novomadžar*, *novoroľník* alebo *novoosadník*. Rómske priezviská sa nahrádzovali bežnými „nerómskymi“ menami. V súvislosti so zamýšľanou asimiláciou sa Rómom pod hrozbou mrzačenia zakazovalo používať ich materinský jazyk – rómčinu a nosiť špecifický odev. Rómskym komunitám sa tiež zakazovalo mať svojho starostu – vajdu. Boli zakázané v podstate všetky odlišnosti, ktoré by utvrdzovali etnickú identitu Rómov.

Rómovia boli povinne usadzovaní v novobudovaných kolóniách, veľký dôraz sa kládol na to, aby riadne vyznávali katolícku vieru, pravidelne navštevovali bohoslužby a aby sa riadili zásadami katolíckej viery. Zvláštne riešenie existovalo pre tzv. *nemanželské deti* medzi siedmym a dvanástym rokom. Išlo o deti oficiálne nezosobášených párov, ktoré mali byť odobraté vlastným rodinám a dávané na prevýchovu do riadnych rodín. Za „konkubinát“ boli

rodičia väčšinou odsudzovaní na fyzický trest v podobe palicovania. Nezosobášené páry boli medzi Rómami v drvivej väčšine, pretože Rómovia iba výnimočne absolvovali úradný postup, ktorý je bežný pri uzatváraní manželstiev v dominantnej spoločnosti – cirkevný sobáš. Prakticky však väčšina rómskych dvojíc podľa kritérií majority, tzv. nezosobášených začala spoločný partnerský život až po absolvovaní tradičného rómskeho obradu, ktorý ich partnerstvo „posväcoval“. Túto funkciu mohol plniť napríklad obrad *mangavipen* – zásnuby, požiadanie o ruku, po ktorom s istým časovým odstupom mohol, ale nemusel nasledovať manželský sľub, alebo sa mohla uskutočniť priamo svadba. (Frištenská, 1994)

Veľký dôraz kládla panovníčka na povinnú školskú dochádzku, ale i na zlepšenie hygienických podmienok. Po dlhej dobe represii tak priniesol jej program do života Rómov i rad pozitívnych momentov. V realizácii programu usadzovania a asimilácie Rómov pokračoval syn Márie Terézie a nástupca na cisársky trón Jozef II. (1780 – 1790). Jeho prínosom pre naše krajiny v tomto smere bolo hlavne usadzovanie Rómov na Morave (na pozemkoch konfiškovaných rušeným cirkevným rádom a kláštorom) na statkoch tzv. náboženského fondu. V roku 1784 rozhodol Jozef II. o usadení rómskych rodín v osemnástich moravských a dvoch sliezskych obciach. Na Slovensku bola situácia pozitívnejšia – až v šesťdesiatich piatich obciach sa usadili Rómovia. Násilné a neraz aj necitlivé postupy boli príčinou, prečo zmeny zavádzané osvietenými panovníkmi nemali dlhé trvanie. Spravidla neprežili ich vládu. Navyše, asimilačný program sa nerealizoval s rovnakou intenzitou vo všetkých častiach habsburského štátu. Čechy nezasiahol vôbec, Moravu iba okrajovo, zato však v Uhorsku inicioval usadenie veľkej časti Rómov. (Frištenská, 1994)

1.3| Rómovia na Slovensku po roku 1945

Obrovská sociálna bieda a chudoba predovšetkým východoslovenských Rómov prispela k vnímaniu a identifikovaniu rómskych problémov ako sociálnych. Štátna správa rozhodne nepokladala rómsku otázku za prioritný problém, aj keď okolnosti a množiace sa ťažkosti tohto etnika ju prinútili veľmi skoro sa ňou zaoberať. Nepotvrdili sa aprioristické očakávania, že Rómovia, občiansky zrovnoprávnení *V. článkom Košického vládneho programu*, sa sami začlenia do novej spoločnosti. Aj Rómovia vstupovali do obnovenej republiky s mnohými očakávaniami a s nádejou na zlepšenie svojho života. Ako uvádza M. Hübschmannová, „*phundriľa o Čechi – otvorili sa Čechy*“ a migrácia Rómov zo Slovenska – predovšetkým východného – sa začala okamžite po skončení vojny, či ako naznačujú niektoré indície v závese za frontom. Rozsah a intenzita prvých spontánnych živelných migračných pohybov Rómov do Čiech nie sú známe, no priaznivý ohlas po prvých „prieskumných“ cestách rómskych mužov viedol k neustálemu rozširovaniu odchodov ďalších a ďalších Rómov, aj keď len sezónnych. (Hübschmannová, 1995)

Snaha Povereníctva vnútra o „zaradovanie Rómov do všeužitočných prác“ vyhláškou z júna 1945 spôsobovala tlak na hľadanie zamestnania i tichú toleranciu odchodu Rómov do Čiech zo strany slovenských orgánov, a tým aj presahu rómskej problematiky do celého štátu. Množstvo Rómov pribudlo na južnom prinavrátenom území, kam boli vytlačení výnosom krajského úradu z 2. novembra 1938, hneď po Viedenskej arbitráži. Možno doložiť, že české orgány, a to ministerstvo vnútra (MV) a ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti v rokoch 1945 – 1947 veľmi vážne pripravovali vládne nariadenie o trojstupňovom systéme pracovných táborov pre Rómov, kde by sa selektovali a údajní „cudzí“ odsúvali za hranice. V tomto kontexte sa pripravoval aj súpis Rómov v roku 1947. Na adresu českých orgánov treba uviesť, že excesy odohrávajúce sa v pohraničí (pašovanie, krádeže v domoch po odsunutých či na odsun sa pripravujúcich Nemcov) paušálne pripisovali asociálnym Rómom. Neustále sa stretávali s dilemou, ako slovenských Rómov zamestnávať

(výborne sa osvedčili pri likvidácii a odpratávaní vojnových trosiek v samotnej Prahe) a zároveň ich nemať na očiach, ani nepripravovať podľa intencií MV podmienky na ich trvalé usadenie v Čechách. Hoci sa množili sťažnosti na „cigánske“ vlaky, vlastne ich tak nútili permanentne cestovať a za prvoradú úlohu sa pokladal okamžitý zákaz kočovania. (Turčinová, 1970)

Postoje slovenských orgánov, podobne aj ostatných obyvateľov k „svojim Cigánom“, boli rôzne. Na jednej strane sa sformovala istá sociocharitatívna línia, podľa ktorej Rómovia ako priama obeť vojnových perzekúcií mali dostať od štátu pomoc pri riešení pracovných, ubytovacích a iných problémov.

V časti pracovníkov štátnych orgánov tolerancia až súcit vyúsťovali do tolerovania ich priestupkov, nejasnosti v postojoch boli spôsobené aj obavami z potenciálneho obvinenia z rasizmu. Na druhej strane možno jednoznačne dokumentovať, že kontinuita diskriminácie a perzekúcie, obrovské množstvo predsudkov a averzia dominovali a proces vytesňovania Rómov zo socioekonomického systému obcí i regiónov pokračoval. Štátna moc mala najviac problémov, ako tieto administratívno-represívne postupy zamaskovať. Rómom sa paušálne pripisovala asociálnosť ako ich de facto etnická charakteristika. V tomto zmysle sa v praxi aplikovali viaceré články zákona číslo 117/1927 Z. z. o potulných Cigánoch. (Tkáčová, 2002)

Tlak na Rómov sa vyvíjal aj podľa nariadenia č. 105/1945 Z. z. Slovenskej národnej rady (SNR) o pracovných táboroch a podľa vykonávacieho nariadenia č. 89/1946 Z. z. SNR. V intenciách týchto dokumentov boli zaraďovaní do táborov v Megovej Doline, v Ústí nad Oravou, v Tichej Doline a v Kraľovanoch. Asociálne osoby a zaháľачi, ktorými sa mysleli predovšetkým Rómovia, neprestávali byť do táborov zaraďovaní ani po dočasnej premene na pracovné útvary v r. 1947 a najmä po prijatí zákona č. 247/1948 Z. z. o táboroch nútej práce, celoštátne platného od 17. novembra 1948. Najnovšie výskumy kolektívu autorov o zločinoch komunizmu uvádzajú, že v rokoch 1945 – 1953 prešlo tábormi na Slovensku 9 000 až 10 000 ľudí.

Zamestnanosť Rómov na Slovensku možno spochybniť hlavne u žien v mnohopočetných rodinách a z dôvodu nedostatku pracovných príležitostí.

V súvislosti s aktuálnou problematikou údajne nelegálnych rómskych osád nemožno na dokreslenie represívnych postupov štátnej správy voči Rómom opomenúť jedno z prvých novelizovaných opatrení z vojnového obdobia. Expozitúra Povereníctva vnútra v Košiciach už 24. mája 1945 vydala novelizovanú vyhlášku z 20. apríla 1941 Úprava niektorých pomerov Cigánov, ktorá v § 2 prikazovala: „*V obciach, kde majú svoje obydlia pri verejných, štátnych a vicinálnych cestách, majú sa odstrániť, umiestniť oddelene od obce na mieste odlahlom a obcou vyznačenom.*“ Aj v povojnových pomeroch pokračovalo násilné vyhánanie Rómov z obcí, ba štátne orgány sa samy usvedčovali z protizákonných postupov pri odvolaniach takto postihnutých Rómov, ktorí sa už smelšie odvažovali domáhať sa svojich práv, najmä ak niektorí mali svoje príbytky postavené na vlastných pozemkoch. (Tkáčová, 2002)

Aj keď represívne postupy voči Rómom prevládali po celý čas konca štyridsiatych rokov, samotní Rómovia očakávali zmeny a vítali februárové víťazstvo a uchopenie moci komunistami. Výskum doteraz nesledoval účasť Rómov v protifašistickom odboji ani ich priamy podiel na porážke fašizmu v armáde, no časť Rómov už od vojnového obdobia podporovala komunistov a vstupovala do strany. Proklamované úlohy výstavby socializmu Rómovia pokladali za odstraňovanie krívd spáchaných na nich v minulosti. Sociocharitatívny postoj štátu časť Rómov vítala a priamo požadovala, formoval však u nich niektoré negatívne črty a podporoval aj niektoré neoprávnené nároky. Keďže zaraďovanie do táborov nútených prác sa ešte zintenzívnilo, na Povereníctvo vnútra prichádzali sťažnosti Rómov na úmyselné porušovanie ich práv a perzekučné postupy. (Turčinová, 1970)

Historický vývoj Rómov v dvadsiatom storočí potvrdil, že vždy, keď sa im umožnilo, neoficiálna rómska reprezentácia sa začala angažovať, domáhať sa svojich práv i kultúrne sa prezentovať. Aj po februári 1948 sa Rómovia pokúsili o založenie kultúrno-spoločenskej organizácie pod názvom *Združenie*

slovenských Cigánov. Tento pokus bol po posúdení Úradovňou Národnej bezpečnosti odmietnutý pravdepodobne z dôvodov istých politických ambícií a neželaných prejavov rómskej etnickej emancipovanosti. Upevňujúca sa nová politická moc reagovala okamžite negatívne na akýkoľvek náznak snahy o dosiahnutie skutočne zrovnoprávneného, stále negatívne vnímaného etnika, znemožnila jeho participáciu na spolurozhodovaní o otázkach svojho vývoja, aj keď sa podľa predloženého programu zhodovali s predstavami „ľudovodemokratického“ režimu. Prehlbujúcu sa marginalizáciu príslušníkov rómskeho etnika a odkázanosť na manipuláciu štátnymi orgánmi dovŕšilo v závere 40. rokov vymenovanie rómskych bezpečnostných referentov v Košickom a Prešovskom kraji, vytvorenie medzirezortnej komisie na prípravu celoštátnych smerníc riešenia a definovania problematiky i intenzívnejšie zaraďovanie Rómov do táborov nútených prác. (Tkáčová, 2002)

1.4| Násilná asimilácia Rómov v 50. rokoch

V priebehu 50. rokov sa v snahe štátnych orgánov prekonať prehlbujúcu sa krízu v rómskej problematike opäť obnovili diskusie o tomto probléme, a to v dimenziách potreby národnostného uvedomovania a rozvoja rómskeho etnika, ktoré boli predtým na čas potlačené. V čase zdĺhavých príprav na zasadnutie najvyššieho stranického orgánu a spracovávaní podkladových materiálov predložili predstavitelia rómskej inteligencie požiadavky na oficiálne priznanie štatútu Rómom.

Uznesenie ÚV KSČ z 8. apríla 1958 *O práci medzi cigánskym obyvateľstvom* striktnie odmietlo tieto predstavy a sformulovanými úlohami a stanovenými cieľmi odštartovalo etapu násilnej asimilácie Rómov, prakticky realizovanej až do r. 1970. Na dosiahnutie sledovaného cieľa sa mali prostriedkami štátnej inštitucionalizácie stať vytvárané komisie na riešenie otázok cigánskych obyvateľov. Cieľom bolo celkové sociálne a kultúrne vyrovnanie sa s ostatnou spoločnosťou, až po konečné splynutie s ňou v dohľadnom čase. Záväznou stranickou úlohou sa stala dôsledne riadená asimilácia „etnografickej skupiny cigánov“, čím bola jednoznačne popretá ich etnicita. Najvyšší stranický

orgán svojim rozhodnutím potvrdil správnosť dovtedajšej orientácie riešenia problémov Rómov ako „*sociálne a kultúrne zaostalého obyvateľstva, vyznačujúceho sa charakteristickými rysmi spôsobu života*“ (Jurová, 1993).

Uznesenie striktnie určilo aj intencie „odmietnuť umelé snahy niektorých osvetových pracovníkov, ktorí chcú z doterajších dialektov vytvárať spisovný cigánsky jazyk a literatúru, zakladať cigánske školy a triedy s cigánskym vyučovacím jazykom“. Tieto aktivity boli vnímané ako ďalšie nežiaduce posilňovanie izolácie Rómov a spomalenie ich prevýchovy.

Na dosiahnutie asimilácie a splynutia Rómov s ostatnou spoločnosťou sa mali všetky stranícke, štátne orgány a spoločenské organizácie skoncentrovať v oblasti odstránenia nedostatkov v zamestnanosti Rómov, ich zdravotného stavu, vzdelanostnej úrovne, bytových a hygienických podmienok. Kvôli čo najrýchlejšiemu splneniu striktnie vytýčených úloh aj v kontexte vývoja po IX. zjazde KSČ sa avizovalo vydanie legislatívnej úpravy o bezpodmienečnom zákaze kočovania Rómov a ich trvalom osídlení. Prijatia tejto úpravy sa domáhali všetky zložky štátnej správy v dôsledku hromadiacich sa neriešených problémov s touto časťou rómskeho etnika (išlo o ohrozovanie ostatného obyvateľstva páchaním trestnej činnosti, únikom kočovných Rómov z evidencie a pred možnými postihmi, pretrvávaním z pohľadu štátu nelegálneho spôsobu obživy, akým bolo obchodovanie, zdravotnými aspektmi ich života, negramotnosťou a nezaškolenosťou ich detí). Otázka zákazu kočovania Rómov sa v Československu nadošlovala permanentne od skončenia vojny.

1.5| Rómovia v zrkadle 60. rokov

Štátna moc sa v r. 1965 rozhodla použiť ešte násilnejšie metódy a formy pôsobenia na toto obyvateľstvo prostredníctvom koncepcie rozptylu a odsunu z miest ich silnej koncentrácie. Išlo vlastne o program na pomoc východnému Slovensku, ktoré nebolo schopné zvládnuť situáciu a od 60. rokov nadošlovalo požiadavky, aby sa hromadiace problémy riešili z celoslovenského či celoštátneho hľadiska. Iste tu existovali zdola pôsobiace objektívne dôvody,

logické príčiny takýchto požiadaviek, no vykryštalizovaná a precizovaná koncepcia rozptylu a odsunu Rómov bola len ďalším pokračovaním riadenej násilnej asimilácie, riešením predovšetkým ich socioekonomických problémov, na ktoré štát vyčleňoval značné finančné prostriedky. Všetky postupy v tejto koncepcii zákonne upravovalo uznesenie vlády číslo 502/1965 Z. z. z 13. októbra 1965, v zmysle ktorého sa vytvoril Vládny výbor pre otázky cigánskych obyvateľov ako garant komplexného prístupu z celoštátneho hľadiska. (Turčinová, 1970)

Na Slovensku sa vytvorila Komisia Predsedníctva SNR pre otázky cigánskych obyvateľov, ktorá mala zabezpečovať praktickú aplikáciu prijatých koncepcií riešenia rómskej problematiky. Pri realizácii koncepcie rozptylu a odsunu Rómov z miest ich silnej koncentrácie bola na prvom mieste likvidácia rómskych chatrčí a osád spolu s riešením bytového problému, na druhom mieste výchova rómskej mládeže a zabezpečenie školskej dochádzky rómskych detí (aj prijímaním sankčných opatrení – zákon číslo 117/1966 Z. z.) a až na treťom mieste zaraďovanie práceschopných mužov do pracovného procesu. (Jurová, 2002)

Aj toto stanovenie priorít pri plnení koncepcie potvrdzovalo silné tendencie paternalistických prístupov socialistického štátu k rómskej otázke. Zároveň bolo spojené s manipulovaním tohto obyvateľstva v doteraz najvyššej možnej miere. Celoštátne vytvorený Vládny výbor i jeho slovenský pendant Komisia Predsedníctva SNR pre otázky rómskych obyvateľov rozpracovali plány presunu a rozptylu (ktoré sa mali týkať asi 14 000 osôb) s vyčíslením počtov osád a chatrčí na likvidáciu, nákladov potrebných na realizáciu, určili družobné kraje na presun a rozptyl Rómov zo Slovenska. (Turčinová, 1970)

Rómsky problém „nezmizol“ tak, ako predpokladali prijaté uznesenia a opatrenia. Narastal a prenášal sa do ďalších miest, kvantitatívne, no najmä kvalitatívne nadobúdala hrozivú dimenzie veľkého prírastku nezdravej rómskej populácie (v osadách na východnom Slovensku). Napriek čiastočným i sporným úspechom v riešení rómskej problematiky dochádzalo k častejšiemu

a zreteľnejšiemu vyostrovaniu rozporov a neustále rástol sociálny dištanc majoritného obyvateľstva voči rómskej populácii. Väčšina rómskeho obyvateľstva vo vidieckom prostredí dosahovala sotva neúplné základné vzdelanie a zaraďovala sa k nekvalifikovaným pracovným silám robotníckych kategórií. Najvyššie zastúpenie tretej, najzaostalejšej kategórie Rómov na východnom Slovensku anticipovalo ďalej menej úspešný postup integrácie rómskych obyvateľov v regióne, sťažovaný populačnými prírastkami v nižších sociálnych skupinách. Princíp sociálnej odkázanosti uplatňovaný pri realizácii socialistickej pomoci rómskemu obyvateľstvu sa tu preukazoval v plnej miere.

Počas roku 1968 rozoslali predstavitelia Rómov na čele s J. Cibulom a A. Facunom návrh na založenie Zväzu československých Cigánov adresovaný predsedovi vlády ČSSR i jednotlivým krajským a okresným národným výborom na Slovensku so žiadosťou o podporu pri presadzovaní požadovaných zámerov. Je nesporné, že kým v roku 1958 odmietnutie akceptácie rómskeho etnika ako národnosti sa realizovalo na základe jednoznačného a striktného rozhodnutia najvyššieho stranického orgánu, v diskusiách stranických organizácií počas rokov 1957 – 1958, v roku 1968 (pri príprave zákona o národnostiach) a 1969 pri povolení Zväzu Cigánov – Rómov sa proti priznaniu štatútu národnosti vyjadrili aj zástupcovia vedeckých kruhov a došlo tu k vážnemu rozkolu. Na Slovensku boli Rómovia charakterizovaní ako „exterritoriálna, vnútorne diferencovaná etnická skupina žijúca vo forme diaspóry“ bez perspektívy dosiahnutia štádia národa, a preto bez nároku na právny a politický status národnosti. (Jurová, 2002)

1.6| Zmeny v 70. rokoch

Na ustanovujúcom zjazde slovenského Zväzu Cigánov – Rómov v apríli 1969 sa prejavili dôsledky tlaku na predstaviteľov rómskeho etnika na Slovensku, ako aj odlišný vývoj od pôvodných zámerov. Aj keď sa niektorí delegáti domáhali zrušenia a odvolania dovtedy prijatých vyhlášok a nariadení obmedzujúcich slobodu pohybu a pobytu Rómov i ich ďalšie práva, v zjazdových

materiáloch otázky etnickej identifikácie, presadzovania požiadavky národnostného štatútu a politickej reprezentácie absentovali a ustúpilo sa od nich. Slovenský zväz slúžil na vhodnú manipuláciu a bol využívaný ako prostriedok na zamedzenie etnoemancipačných snáh Rómov na Slovensku. Nielen pramene z ustanovujúceho zjazdu, ale aj ďalšie koncepcie činnosti potvrdzujú žiaducu lojalitu politickým a ideologickým predstavám o ďalšom včleňovaní Rómov do socialistickej spoločnosti. (Turčinová, 1970)

Nie celkom priateľské a priaznivé postoje majoritnej spoločnosti, politickej reprezentácie štátu a normalizátorské tlaky voči zväzu ešte čakajú na objektívne zhodnotenie na základe štúdia len nedávno sprístupnených prameňov, predsa už teraz možno konštatovať, že slovenský *Zväz Cigánov – Rómov* vlastnou vinou premárnil šance spolurozhodovať o vývoji svojho etnika, hoci len v obmedzenom rozsahu. Namiesto drobnej mobilizačnej práce na pozdvihnutie rómskeho etnika sa sformoval hlavne jeho ústredný výbor v administratívnu, byrokratickú a ťažkopádnu organizáciu odtrhnutú od svojho etnika. Na najvyššej úrovni prevládali kompetenčné a organizačné spory, vnútorné osobné spory funkcionárov a ich súperenie o moc, vzájomné udávanie na najvyšších štátnych orgánoch. V Bútikeri, podniku pre hospodársku a inú činnosť (v podstate išlo o pridruženú výrobu „predávajúcu“ pracovné sily do Čiech), ktorý mal podľa pôvodných zámerov rozvíjať tradičné rómske remeslá a rozvíjať výrobné činnosti v prospech rómskeho etnika a bol značne manipulovaný svojím zriaďovateľom, *Ústredným výborom zväzu Cigánov – Rómov* (ÚV ZC–R), skrachovali pre neefektívne hospodárenie viaceré prevádzky, rozmáhali sa hospodárske prechmaty a finančné machinácie vyúsťujúce do trestnej činnosti. Okrem politických príčin a normalizátorských vplyvov iste aj samotná činnosť *Zväzu Cigánov – Rómov* a Bútikeru poslúžili štátnym a straníckym orgánom ako argument na ich zrušenie v r. 1973. (Turčinová, 1970)

1.7| Stratégie riešenia problémov v ďalšom období

Neúspech predchádzajúcej koncepcie riadenej asimilácie viedol štátne orgány k prehodnoteniu dovtedajších postupov voči rómskemu etniku.

Asimilačné postupy praktizované striedavo násilnými, represívnymi, či naopak, prevýchovnými metódami s výraznou orientáciou na sociálnu stránku problému a paternalistickú ochranu a pomoc rómskym obyvateľom nepri niesli požadované splnenie deklarovaných zámerov. Štát ich neustálym odmietaním akceptácie ich etnicity, znemožnením a zabrzdnením ich vlastného etnokultúrneho vývoja odsúval do postavenia pasívneho objektu sociálnej starostlivosti. V tom spočívala nekomplexnosť prístupu socialistického štátu k tejto problematike – neumožnil, aby sa vlastným etnickým rozvojom Rómovia sami pozdvihli na úroveň ostatnej spoločnosti, prispôbili a asimilovali sa v tom pozitívnom zmysle.

Pri hodnotení dosiahnutých výsledkov dovtedajších postupov socialistickej asimilácie Rómov sa sledovali vlastne stále len vonkajšie ukazovatele socio-ekonomickej úrovne a „zlepšenia“ životných podmienok rómskych rodín.

V rokoch 1965 – 1971, počas realizácie koncepcie rozptylu a odsunu Rómov, ktorá na Slovensku pokračovala aj po zrušení Vládneho výboru v r. 1968, sa slovenské orgány snažili zbavovať sa Rómov, zlikvidovalo sa ďalších 4 750 chatrčí, z ktorých presťahovali 23 700 Rómov, do trvalého pracovného pomeru zaradili približne 6 000 Rómov, do učňovského pomeru asi 750 chlapcov a dievčat. Výsledky koncepcie v r. 1970, napriek uvedeným zdanlivým kvantitatívnym úspechom, ukázali zhoršenie v niektorých ukazovateľoch, napr. bytovej otázke, kvalitatívne horšej socioekonomickej situácii oproti českým krajom, nepriaznivej demografickej charakteristike, nízkej vzdelanostnej úrovni. (Jurová, 1996)

Ani pri vytyčovaní ďalších postupov v riešení takzvanej cigánskej otázky socialistický režim nedokázal prekročiť ideologické a politické bariéry, ktoré bránili reflektovať otázky postavenia Rómov v štáte zo všetkých aspektov vrátane možnosti etnokultúrneho rozvoja. Pre nasledujúce obdobie riešenia

tejto aktuálnej a pálčivej problematiky bola vytýčená koncepcia všestrannej spoločenskej a kultúrnej integrácie Rómov a ich postupné vyrovnanie s priemernou životnou a kultúrnou úrovňou ostatných občanov. Z nasledujúcich programov sa vytratili pojmy asimilácia, splynutie Rómov s ostatnou spoločnosťou v dohľadnom, striktno vymedzenom časovom horizonte. Neobjavovali sa priame zákazy používania rómčiny, to však neznamenalo nejakú výraznú kvalitatívnu zmenu oproti dovtedajším socialistickým spôsobom riešenia takzvanej cigánskej otázky v etnokultúrnej oblasti.

Podstata novej koncepcie spoločenskej a kultúrnej integrácie Rómov spočívala stále vo vyrovnávaní sa vo vonkajších socioekonomických a materiálnych ukazovateľoch s majoritou, v realizácii a hľadaní nových, dalo by sa povedať umiernených foriem na odstránenie všetkého „zaostalého cigánskeho“. Štát predpokladal, že vytyčované zámery sú dlhodobým viacgeneračným potenciálnym plánom, keď sa podarí dosiahnuť integráciu Rómov a ich vyrovnanie s priemernou úrovňou majority. Vzostup majoritnej spoločnosti (predovšetkým v ekonomicko-sociálnej úrovni) a pokračujúci početný rast rómskej populácie prehlboval rozdiel, ba vytváral až rozpor v spôsobe života i v niektorých spoločenských aktivitách a regiónoch (na východnom Slovensku sa táto vonkajšia materiálna vzdialenosť Rómov v životnej úrovni od ostatnej spoločnosti oproti začiatku 50. rokov mimoriadne prehlbovala). Permanentne odchádzali a vysťahovávali sa vyspelejší Rómovia a prírastky tohto etnika v zaostalých a izolovaných osadách pokračovali. (Jurová, 1996)

1.8| Rómovia po roku 1989

Po politických zmenách v roku 1989 v dôsledku reformnej politiky sa veľká časť Rómov vzhľadom na nižšiu kvalifikovanosť oveľa ťažšie prispôbovala zmenám a trhovej ekonomike. Došlo k zhoršeniu celkovej sociálnej situácie Rómov. Vo väčšej miere ako predtým dochádzalo k prejavom nevraživosti a diskriminácie Rómov (napr. pri hľadaní zamestnania) zo strany väčšinového obyvateľstva, dochádza k oživeniu predsudkov. (Krekovičová, 1999)

Ponovembrové zmeny majú pre život Rómov aj iný rozmer – je ním vysoká nezamestnanosť, strata sociálnych istôt, v chudobných rómskych osadách vzrastá bieda, s pocitom beznádeje a neschopnosti riešiť vlastné existenčné problémy narastá alkoholizmus, kriminalita, vyhrocujú sa vzťahy medzi Rómami a majoritným obyvateľstvom.

Pri sčítaní ľudu v roku 1991 mali Rómovia možnosť prvý raz po šesťdesiatich rokoch prihlásiť sa k svojej etnickej príslušnosti. Využilo ju necelých 81 000 ľudí, pričom súpisy mestských a obecných úradov štátnej správy, ktoré sa vykazovali každoročne do roku 1989 a zaznamenávali len sociálne odkázaných Rómov, uvádzali viac ako trojnásobok tohto počtu. Táto skutočnosť je spôsobená viacerými príčinami, medzi iným nedostatočnou rozvinutosťou rómskeho etnického vedomia, nízkym stupňom vnútroetnickej integrácie, nedostatočnou pripravenosťou a názorovou nejednotnosťou rómskych politických a kultúrnych subjektov.

Neuspokojivé postavenie Rómov si v mnohom zapríčinili aj sami. Tento negatívny dopad vznikol aj tým, že Rómovia nevlastnili hnutelný a nehnuteľný majetok, ako sú pozemky, domy, vklady atď. Treba zdôrazniť, že touto zmenou sa postavenie Rómov zhoršilo, pretože väčšinou boli a sú akoby vydedení na pokraji miest a obcí. V minulosti sa o nich štát staral a správal sa k nim paternalisticky. Neboli vedení k zodpovednosti a vzťahu k vlastníctvu.

Dôkazom toho je, že nemalé prostriedky sa vynakladali na riešenie tzv. „cigánskeho problému“, napr. boli zriadené kancelárie na riešenie cigánskej otázky a na podporu akulturácie cigánskych obyvateľov s tým, že zo štátneho rozpočtu sa poskytli prostriedky na likvidáciu osád a zároveň na výstavbu bytov, ale ani táto forma neprispela k vyriešeniu problému. Výsledkom tejto pomoci bola skrytá forma pozitívnej diskriminácie.

S prihliadnutím na minulosť nemožno tvrdiť, že vláda príslušníkom tejto etnickej skupiny nechcela pomôcť, ale zabúdala na to, že ich treba viesť k samostatnosti, a práve v roku 1989 sa zásady vládnej politiky zmenili spôsobom, že každý občan je zodpovedný sám za seba a za svoju rodinu tak hmotne, ako aj morálne. Štát nastupuje až posledný.

Základným problémom Rómov, ale tiež majoritného obyvateľstva po prevrate v roku 1989 sa stala nezamestnanosť. Táto situácia sa dotkla najviac príslušníkov rómskej populácie, pretože ich zastihla nepripravených najmä z dôvodu ich nízkeho vzdelania a kvalifikácie, a preto boli prepúšťaní a strácali zamestnanie ako prví. Šanca znova sa zamestnať bola v nedohľadne. V našej republike je až 80 % Rómov závislých od sociálnej pomoci štátu. Je to presný opak stavu do roku 1990, keď nepracovalo asi len 20 % Rómov. (Jurová, 1996)

Ďalšou problémovou oblasťou je bývanie. Elimináciou vysokej nezamestnanosti občanov žijúcich v rómskych osadách a výstavbou sociálnych bytov nižšieho štandardu prostredníctvom projektov, ale za priamej spoluúčasti Rómov by sa dlhodobé pretrvávajúce problémy mohli zmierniť.

Sociálna pomoc je poskytovaná na občianskom princípe, čiže všetkým občanom, ktorí sú v hmotnej alebo sociálnej núdzi. Keďže vyplácanie sociálnych dávok sa stalo jediným príjmom rodín, došlo k tomu, že Rómovia si zvykli na to, že nie sú nútení riešiť situáciu vlastným pričinením. Štát preto pristúpil k vyplácaniu dávok z objektívnych (aktívne hľadanie si zamestnania, doklady o tom a pod.) a subjektívnych (vyhýbanie sa práci a pod.) dôvodov.

Napriek týmto problémom sa stal rok 1989 významným medzníkom najnovších rómskych dejín. Krátko po novembrových udalostiach vznikla prvá rómska politická strana – Rómska občianska iniciatíva, po nej ďalšie strany a kultúrne zväzy. Rómovia boli v roku 1990 po prvý raz zvolení za poslancov. Dostali pozície na takých významných miestach, akými sú Úrad vlády Slovenskej republiky, ministerstvo kultúry a ministerstvo školstva.

V Zásadách prístupu k Rómom boli zrovnoprávnení s ostatnými národnosťami na Slovensku, bola im prisľúbená podpora na rozvoj kultúry i pomoc v oblasti vzdelávania. Po prvý raz v dejinách si vysokí štátni predstavitelia uctili v Dúbravách pri Zvolene 7. decembra 1991 pamiatku rómskych obetí 2. svetovej vojny. Po šesťdesiatich rokoch sa Rómovia mali možnosť pri sčítaní ľudu v roku 1991 opäť prihlásiť k rómskej národnosti. Začal vychádzať rómsky týždenník *Romano lil* (Rómsky list) a mesačník *Roma*. V roku 1993

vzniklo v Košiciach profesionálne divadlo Romathan. Rómom sú určené pravidelné relácie v rozhlase i magazín Romale v televízii. Na Pedagogickej fakulte UKF v Nitre založili Katedru rómskej kultúry, ktorá pripravovala učiteľov základných škôl. V Košiciach vznikol Klub učiteľov rómskych detí, ktorý sa snaží nájsť spôsob, ako sa čo najlepšie priblížiť školákovi a zatriktívniť pre nich vyučovací proces. V roku 1993 vyšiel rómsky šlabikár Romano hango-ro a čítanka Genibarica.

Žiaľ, obdobie po novembri 1989 neprinieslo pre Rómov len radostné zmeny. Mnohí z nich prišli o zamestnanie, čo sa následne prejavilo v rómskych osadách narastaním chudoby i zhoršením vzťahov so spoluobčanmi.

2| Rómske remeslá

Príslušníci rómskych spoločenstiev, podobne ako ich indickí predkovia, sa venovali v rámci svojich rodových zoskupení rôznym remeslám. Indické kasty sú známe svojou monoprosiou, preto život spätý s územným pohybom bol pre niektorých ich príslušníkov viac-menej nutnosťou. Kočovanie, ktoré je iniciované monoprosne orientovanou skupinou, sa nazýva remeselné kočovanie. Odlišujeme ho od bezcieľného potulovania sa, ktoré sa však týkalo mnohých rómskych skupín.

Medzi remeselne kočujúcich patrili hlavne Rómovia zaoberajúci sa kovospracujúcimi činnosťami – kováčstvom, kotlárstvom, cínovačstvom, brusičstvom, opravou dáždnikov, drotárstvom, ale aj výrobou dreveného riadu, vretien a korýt. S kováčstvom úzko súviselo aj pálenie dreveného uhlia.

Kočovné živnosti boli spojené i s inými profesiami. Rómovia sa živili napr. akrobaciami, predvádzaním cvičených zvierat (predovšetkým opíc a medveďov), bábkoherectvom i herectvom. Dodnes sa uplatňujú aj v lunaparkoch. Ženy si prílepšovali venovaním sa mágii – hádaniu z ruky alebo z kariet, zariekavaním. Zbierali tiež a predávali lesné plody, huby i liečivé rastliny. V rámci túlania sa často kupčilo s koňmi, i keď priekupníci zaoberajúci sa touto činnosťou patrili k najbohatším Rómom. Za predaj koní získavali peniaze a nie naturálie ako v prípade väčšiny produktov ostatných rómskych remesiel. Priekupníci ovládali množstvo trikov, ako dočasne uzdraviť choré a zmražené zviera.

Rómske skupiny však ani zďaleka neuchovávali takú vyhranenú monoprosiu ako kasty v Indii. Ekonomické pomery postupujúcej industrializácie z drobných výrobcov vytvárali čoraz väčšie subjekty, ktoré sa snažili uživiť

rôznymi spôsobmi. V rámci komunity sa mohli Rómovia venovať i niekoľkým činnostiam. Jeden človek kvôli vlastnej obžive spravidla striedavo vykonával niekoľko profesií v závislosti od ročného obdobia alebo vegetácie (napr. v zime plietol prútie, v lete vykonával pomocné práce v poľnohospodárstve, na stavbách). Okrem toho zhotovoval priamo v sede na zemi alebo vo svojej skromnej dielni drobnejšie kováčske výrobky. To všetko mohol dopĺňať aj hudoBNou činnosťou.

K tradičným rómskym profesiám radíme aj košíkárstvo – výrobu z prútia (koše, metly, dnes i luxusný prútený nábytok) alebo z príbuzných materiálov (kukuričné šúpolie, trstina, slama – rohožky, opálky a pod.).

Okrem kovu a dreva bola pre Rómov čiastočným zdrojom obživy i hlina ako materiál v prírode ľahko dostupný. Venovali sa hrnčiarstvu, výrobe tehál nepálených (válkov), v menšej miere aj pálených. Najmä ženy chodievali hlinou vymazávať chlebové pece, podlahy, prútené steny. Po dedinách ponúkali hlinené obklady na liečbu reumatických ochorení.

Rómovia, ktorí sa postupne usádzali v „nerómskom“ prostredí, prijímali a vykonávali i ďalšie činnosti, ktoré už nevychádzali z ich starých tradícií, ale po ktorých bol dopyt.

Ženy sa venovali výrobe kefiiek a kartáčov z prasacích štetín. Z konských hrív zhotovovali laná, plietli povrazy, tkali šnúrky, viazali rohožky z kukuričného šúpolia alebo zo zvyškov látok, z ktorých zhotovovali aj koberce. Pracovali tiež ako pomocnice na poli i v domácnosti sedliakov.

Muži slúžili u sedliakov ako paholkovia, často boli dedinskými pastiermi, ale aj hrobármi, prijímali jednorazovú prácu ako pomocní robotníci v lesoch, kameňolomoch, na stavbách, na železničiach a inde.

Usadení Rómovia vykonávajúci činnosť, ktorá prinášala domácemu obyvateľstvu úžitok, sa začali rýchlejšie integrovať do vidieckej spoločnosti než ostatní Rómovia. Majoritou totiž boli prijímaní oveľa lepšie než kočovní Rómovia a predovšetkým boli v neporovnateľne lepšej ekonomickej situácii. Na

najvyššiu úroveň sa postupne vypracovali Rómovia z významných hudobníckych rodov, a to najmä vďaka spoločenskému dopytu po originálnom hudobnom prejave v perfektnom prevedení. Takto bolo umožnené práve rómskym hudobníkom ako prvým usádzať sa medzi ostatnými obyvateľmi. Hudobníci v rámci rómskej komunity vždy patrili k najlepšie hodnoteným osobám. Ich existenciu si všímajú už kronikári na sklonku stredoveku.

Najstaršia známa správa o rómskom muzikantovi v Európe je z roku 1489 – rómsky hudobník hral na husliach manželke uhorského kráľa Matiaša Korvína kráľovnej Beatrix. V roku 1525 český a uhorský kráľ Ľudvík Jagellonský niekoľkokrát rozkázal odmeniť rómskych muzikantov za hru na citare. V 18. a 19. storočí bolo dokonca módou mať rómskych muzikantov.

Väčšina z kvalitných rómskych hudobníkov, ktorých sláva často presahovala hranice Uhorska, prichádzala zo Slovenska.

Rómovia mali podstatne odlišné spôsoby obživy a zamestnania, ktoré si neraz museli voľiť z nevyhnutnosti. Žili pomerne primitívnym spôsobom, nemali žiaden majetok. Keďže už v Indii mali dovolené len niektoré druhy prác, boli nútení zdokonaľovať sa v niektorých remeslách a odborných službách. Na svojich pútiach po Európe sa od domorodého obyvateľstva naučili mnoho remesiel, ktoré potom svojsky rozvíjali a zdokonaľovali. Rómovia a kočovníci vykonávali rozmanitú prácu, ktorú často menili. Jeden človek vykonával v tom istom období viacero profesií, ktoré striedal. Niektoré činnosti však mali tradície takmer všade. Koncom 15. storočia sa začali niektorí remeselníci usídľovať najmä v mestách. Dobrí remeselníci spomedzi nich sa niekedy zžili s prostredím, boli chránení majoritným obyvateľstvom, ktoré potrebovalo ich služby. Zaujímavosťou je, že aj pomenovania jednotlivých skupín Rómov často vznikali na základe rozdielov, ktoré medzi nimi existovali, podľa krajín, kde žili, i podľa profesie – remesla, ktoré toto obyvateľstvo najčastejšie vykonávalo. (Petras, Petrasová, 2003)

2.1| Stavbárske, tesárske a maliarske práce

Stavbárske práce

Medzi prvými sa o vlastné obydlia postarali kováči, hudobníci a klampiari. Jednoduché šiatre, kryté vozy, zemľanky a koliby postupne nahrádzali pevnými dreveno-hlinenými príbytkami, neskôr murovanými z kameňa a válkov. Tí, ktorí sa usádzali v lesnatých oblastiach, stavali domy z dreva a tesnenie robili zmesou hliny a sena. V nížinatých oblastiach sa zhotovovali stavby z hliny alebo kombináciou rôznych dostupných materiálov – vrbové prúty s hlinou, plech, dosky, drevo. Takto kombinované stavby budili dojem biedy, zatekalo do nich, steny boli príliš vzdušné, nevhodné na prežitie v zime. (Horváthová, 1964)

Začiatkom 20. storočia sa staviteľské umenie Rómov rozvinulo a zdokonalilo. Vznikajú domy z válkov, murované. Tieto domy si už nestaval každý sám, ale rómsky murár. Do výšky 30 až 50 cm sa postavil základ z kameňa alebo válkov a naň sa naviazali steny. Namiesto malty sa ešte používalo blato. Na jednu stavbu bolo potrebných 5- až 8-tisíc válkov. Z nich sa stavali aj chlievy, drevárne, ba i sporáky. Na steny murovaného sporáka sa utesnila liatinová platňa alebo hrubší plech, do ktorého sa vyrezala diera na rúru. Steny natierali blatom, neskôr maltou a vápnom. Dlážku v takýchto domoch tvorila iba vyrovnaná, udupaná zem. Tá sa v lete spevňovala vyliatím kravského trusu riedeného vodou a trochou vápna. Tento materiál sčasti slúžil ako izolačná vrstva voči vlhku a chladu a sčasti na kúrenie.

Tesárske práce

Kým murár nepotreboval mnoho pomôcok (kelňa, kladivo, neskôr vodováha a olovnica), tesár sa nezaobišiel bez špeciálneho vybavenia (rôzne tesárske sekery, širočiny, pobíjačky, hlavatky, osekávače, dvojručné píly, vrtáky, drevené i kovové kladivá). Najčastejšou prácou bolo zhotovenie strechy. Po vymeraní dĺžky a šírky domu vypracovali všetky časti na rovnej ploche pri stavbe a potom ich poskladali a vyskúšali ich pevnosť. Jednotlivé časti označili podľa technického postupu ich skladania. (Horváthová, 1964).

Práca tesárov sa týkala všetkého, čo malo byť z dreva pri dome i v jeho vnútri. Vyrábali jednoduché stoličky, lavice, stoly, schody. Neskôr robili aj podlahy z kúpených dosák, ktoré však nemali dlhú trvácnosť. Podlahové dosky kladli priamo na zem, takže po niekoľkých rokoch podľahli vlhkosti a skaze.

Maliarske práce

Maľovanie bolo záležitosťou žien. Bielilo sa haseným vápnom niekoľkokrát po sebe. Tým získali belšiu stenu a zároveň hrubšiu vrstvu, ktorá chránila obývací priestor zvnútra ako deratizačný prostriedok pred hmyzom, ktorý sa ukladal do stien z hlíny, dreva a válkov. Na bielych stenách sa prejavovala fantázia mladých rómskych žien rozličnými kresbami (bodky, vlnovky hlavne červenou a žltou farbou). Aby bola zachovaná jednotnosť plochy, robili neskôr vzory v podobe štočkov, vyrezaním do väčšieho zemiaka, ktorý namočili do hustejšej farby a vzor rovnomerne vytlačili (napodobeniny kvetov, motýľov, hríbov, ovocia).

Podobne sa používali aj papierové šablóny. Na výrobu farby sa využilo zriadené hasené vápno, do ktorého sa zamiešalo farbivo vo forme prášku. Byt sa teda vymaľoval bez spájadla, čo malo za následok netrvácnosť náteru. Stena sa bielila štetcom. Nanášanie malieb cez šablónu sa robilo tupovaním, namočenou handrou do pripraveného, riedeného farbiva. Kresby sa však maľovali priamo na stenu aj štetcom.

Naivné stvárňovanie prírodných motívov bolo pre Rómov samozrejmosťou. Príroda im bola najbližšia, bola ich pomocníčkou, ochrankyňou, liečiteľkou i zásobárňou potravín (Petras, Petrasová 2003).

2.2| Práca s hlinou, výroba válkov

Práca s hlinou

Na slovenskom území sa vo viacerých lokalitách vyskytovala kvalitná hlina, prednosti ktorej domáci obyvatelia poznali. Využívali ju na výrobu džbánov, tanierov, mís alebo ako stavebný materiál. Podľa obsahu a zloženia sa už mnohé roky hlina využívala ako zmiešanina s rôznymi prísadami, napríklad s kaolínom na výrobu majoliky, fajansu. (Petras, Petrasová 2003)

Rómovia preukázateľne vyrábali úžitkovú i umeleckú keramiku v bývalej Juhoslávii, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku. Na Slovensku sú zachytené údaje o rómskej hrnčiarskej výrobe pri Bielom Kameni, zrúcanine pri Sv. Jure, kde sa našiel úlomok stredovekej keramiky, na ktorom je vytlačený motív kolesa charakteristický pre Rómov. (Horváthová, 1964).

Rómovia pôvodne vyrábali z hlíny klasické nádoby – misy, hrnce, hrnčeky, džbány. Povrchové úpravy – maľbu, glazovanie, ozdobné prvky a dokonalejšiu techniku vypaľovania sa naučili od domácich hrnčiarov.

Aktuálna bola práca s hlinou, do ktorej boli zapojené ženy s deťmi pomáhajúcimi gazdinám vymazávať steny domov a pece. Na južnom Slovensku pomáhali muži stavať domy s výplňou hlíny, ktorú kladli medzi drevenú konštrukciu stien. Hlina sa miešala so slamou a riedila vodou. Pri týchto prácach sa rómski muži naučili rýchlo stavať domy z dostupného materiálu, čo neskôr uplatňovali pri výstavbe svojich domov. Pri staviteľských prácach sa priučili aj murárskym a tesárskym remeslám. (Petras, Petrasová, 2003)

Výroba válkov

Na výrobe surových tehál – válkov sa podieľali Rómovia, ktorí nepoznali žiadne remeslo a boli nezamestnaní. Výrobou válkov zarábali pomerne dobre, pretože po 1. svetovej vojne až do 50. rokov to bol bežný stavebný materiál, hlavne na dedinách.

Zhotovovanie válkov bolo jednoduché. Najprv našli vhodnú zem mimo obce (nesmela byť sypká, piesčitá, kamenistá, ale lepkavá). Po odstránení trávneho povrchu v tvare kruhu s priemerom asi 4 m zem prekopali, očistili od koreňov, kmeňov. Dôkladne ju poliali vodou a vymiešali šľapaním naboso a prekopávaním väčšou motykou. Zriedenú zem zasypali plevami, neskôr do zmesi dávali slamu a vždy ju poriadne premiešali. Potom ju prenášali na nosidlách na vybranú väčšiu plochu a války vytláčali pomocou drevenej formy s rozmermi 25 x 15 x 15 cm.

Války sa robili sériovo vedľa seba a za sebou rovnobežne. Denná výroba závisela od počtu ľudí, ktorí sa na nej podieľali. Pri dobre organizovanej práci ich vyrobili denne až 500 – 600 kusov (Petras, Petrasová, 2003). Vyrábali ich obyčajne v lete cez letné horúčavy, keď rýchle vyschli a mohli sa skladovať do tzv. kolitiek (50 ks), ktoré starostlivo prikryli a chránili až do odvozu na stavbu. (Horváthová 1964)

2.3| Textilná výroba, pletenie povrazov, výroba kief

Textilná výroba

Rómovia, hlavne ženy sa od domáceho obyvateľstva naučili mnohým prácam aj v tejto oblasti a tieto činnosti možno pokojne zaradiť k rómskym remeslám. Od usadených Rómov si dedinské ženy hlavne na dedinách mohli kúpiť šnúrky, traky a povrazy rôznych hrúbok. Napr. textilné laná používané za konským povozom predávali Rómovia i po 2. svetovej vojne v Čechách a na Morave. (Horváthová, 1964)

Pletenie lán a povrazov

Pleteniu lán sa venovalo mnoho rómskych rodín, lebo to bola zárobkovo výhodnejšia činnosť ako ostatná textilná výroba. Spomínané výrobky sa tkali na primitívnych krosnách vyrobených z dreva. Bola to drevená doska, ktorá sa prepálila žeravým klincom pozdĺž niekoľkokrát, čím sa odstránilo drevo na získanie štrbiny. V podlhovastých štrbinách sa pohybovali vertikálne

nite. Vedľa každého podlhovastého otvoru sa vypálili ďalšie okrúhle dierky, cez ktoré boli tiež prevlečené nite, čím bola vytvorená dvojité osnova. Krosná boli vysoké asi 25 cm a široké asi 20 cm. (Horváthová, 1964). Ak potrebovali vyrobiť širší výrobok, výrobcovia krosien robili viac dier a štrbín. Pri výrobe povrazov a lán pracovali s konopnými niťami.

Výroba kief a štetiek

Výroba kief a štetiek bola komplikovanejšia preto, lebo doštičky z tvrdého dreva si museli rómske ženy dávať robiť u stolárov, aby boli odborne formované. Prečesané štetiny alebo konské vlasy sa prevliekli povrázkom cez už vopred prevrtané alebo prepálené otvory a na to sa pribila vrchná doštička. Šetky sa obvykle vyrábali v 2 veľkostiach. Rúčky sa zhotovovali z mäkkého dreva. Bravčové štetiny získavali Rómovia od roľníkov.

Zdlhové ručné zhotovovanie kief i šetcov už dnes úplne zaniklo, nahradila ich kvalitná strojová výroba.

2.4| Doplnková textilná výroba

Koncom 19. storočia v oblastiach, kde boli lepšie podmienky na živobytie, Rómovia žili usadlejším a kultúrnejším životom. Živil sa aj ručnými prácami, čipkárstvom, pletením a háčkováním dečiek a vyšívaním. Táto práca si však vyžadovala skúsenosti a estetický vkus. Tvorba rómskych žien nebola na dostatočnej úrovni, lebo sa pri nej používali neadekvátne kompozičné postupy a pri farebnom riešení nevhodne ladené farby. Dečky, často vyšívané nekvalitným materiálom, pôsobili gýčovo. (Horváthová, 1964)

Spolu s textilnými výrobkami Rómovia predávali i rohože, ktoré tkali na jednoduchých drevených rámoch zhotovených z dosák s vyčnievajúcimi klincami.

Záver

Výchovno-vzdelávacia práca so žiakmi z marginalizovaných rómskych komunít je náročná, lebo rómske etnikum je špecifická národnostná menšina v rámci Slovenskej republiky s odlišným hodnotovým systémom, históriou i špecifickým vnímaním a prežívaním spoločenskej reality. Pedagogický proces je často náročnejší aj preto, že vyučovací jazyk nie je pre mnohých žiakov z MRK jazykom materinským a pedagogickým zamestnancom chýbajú potrebné kompetencie na využívanie znalostí o rómskom jazyku a reáliách.

Práve zdokonaľovanie profesijných kompetencií, ktoré sú potrebné na špecifický výkon pedagogickej činnosti, podložené profesijnými štandardmi pre kategórie učiteľ, vychovávateľ, pedagogický asistent a majster odbornej výchovy, je cieľom inovačného vzdelávacieho programu *Rómsky jazyk v edukácii* vrátane vytvoreného učebného zdroja. Jeho absolvovaním získajú pedagogickí zamestnanci základné vedomosti a zručnosti potrebné na špecifický výkon v zmysle inovačných tendencií v edukácii žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia pochádzajúcich z rómskych komunít.

Publikáciu *Rómsky jazyk a reálie v edukácii* v dvoch samostatných častiach ponúka autorský tím ako učebný zdroj užitočných informácií a odborných poznatkov o špecifikách rómskej histórie, jazyka a reálií, ktorý slúži na podporu kvalitnej realizácie uvedeného vzdelávacieho programu.

Pre pedagogických zamestnancov, ktorí pôsobia v priamom výchovno-vzdelávacom procese so žiakmi z MRK a mali by záujem o získanie ďalších poznatkov z oblasti romológie, uvádzame niekoľko internetových a printových odborných zdrojov, v ktorých si iste nájdú doplňujúce informácie:

<http://sk.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3mska_hudba>

<<http://www.romadocument.sk/>>

Adamová, I. 2007. *Antológia rómskych tradícií a remesiel*. Bratislava : ŠPÚ, 2007. ISBN 80-89225-14-4.

Adam, G. 2007. *Antológia rómskej hudby*. Bratislava : ŠPÚ, 2007. ISBN 80-89225-13-6.

Zeman, V. 2007. *Antológia rómskych spisovateľov*. Bratislava : ŠPÚ, 2007. ISBN 80-89225-15-2.

Cangár, J. 2003. *Ludia z rodiny Rómov. Manuša andar e familia Roma*. Nové Zámky : CROCUS, 2003. ISBN 80-88992-42-7.

Do pozornosti odporúčame aj publikáciu PaedDr. Stanislava Cinu *Rómsky jazyk*. Rómsko-slovenský, slovensko-rómsky slovník pre učiteľov rómskych žiakov, ktorú vydalo Metodicko-pedagogické centrum v Prešove v roku 2006, ISBN 80-8045-419-1.

Čitateľ v nej môže nájsť aj informácie o začiatkoch romistiky na Slovensku, prehľad našich i najvýznamnejších svetových romistov od 20. storočia po súčasnosť, prehľad najznámejších autorov rómskej literatúry, zberateľov rómskej prózy, odporúčanú literatúru pre deti a mládež i výber slov, slovných spojení a konverzačných fráz zostavených pre potreby osvojenia si najzákladnejších výrazov hovorovej rómčiny najmä u začiatčníkov.

Zoznam bibliografických odkazov

- FRIŠTENSKÁ, H. 1994. Romové jako národnostní menšina. In *Romano Džaniben*. Časopis romistických studií. Praha : Nadace Romano Džaniben, 1994, č. 2, s. 16-18.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1964. *Cigáni na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1964.
- HORVÁTHOVÁ, J. 1999. Historické osudy Romů od jejich odchodu z Indie do 19. století. In *Romové – o Roma*. Brno, 1999.
- HORVÁTHOVÁ, J. 2002. *Kapitoly z dejin Romů*. Brno : Společenství Romu na Morave a Muzeum romské kultury, 2002.
- HÜBSCHMANNOVÁ, M. 1995. *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*. Olomouc : Palackého univerzita, 1995.
- JAMNICKÁ, L., ŠMERGLOVÁ, H. 1955. *Dějiny našich Cikánů*. Praha : Orbis, 1955.
- JUROVÁ, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava : Goldpress, 1993.
- JUROVÁ, A. 1996. *Rómska problematika 1945 – 1967*. Študijné materiály výskumného Projektu Československo 1945 – 67. 1. – 4. časť. Praha : Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, 1996.
- JUROVÁ, A. 2002. Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In *Súhrnná správa o Rómoch*. Bratislava, 2002.
- KREKOVIČOVÁ, E. 1999. *Medzi toleranciou a bariérami*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1999.
- MARUŠIAKOVÁ, E. 1999. Rómske skupiny ve středné a jihovýchodní Evropě. In *Romové – o Roma*. Brno, 1999.
- PETRAS, J., PETRASOVÁ, A. 2003. Rómske remeslá. História Rómov na Slovensku. Podporovanie aktívneho prístupu k učeniu. II. vzdelávací modul pre

učiteľov na základných a stredných školách s oblastiach s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva. In *Podpora univerzitného vzdelávania a ďalšie vzdelávanie učiteľov a asistentov zo škôl s vysokým počtom rómskych žiakov*. Vzdelávací program pre učiteľov. Bratislava : Ministerstvo školstva SR a Úrad vlády SR, 2003.

TKÁČOVÁ, A. 2002. Rómovia v období od vlády Márie Terézie po vznik I. ČSR. In VAŠEČKA et al.(ed.). *Čačipen pal o Roma – Súhrnná správa o Rómoch*. Bratislava : Inštitút pre verejné otázky (IVO), 2002.

TURČINOVÁ, E. 1970. K vymedzení a specifikaci cikánskeho problému v Československu. In *Sociologický časopis*, 1970, č. 1.